

Konuta Saygı Hakkı Kapsamında Çevresel Faktörlerden Korunma Hakkı

Bilâl KILINÇ

GİRİŞ

İnsanın sadece insan olmasından kaynaklanan¹ ve ona koruma sağlayan birtakım yetkileri vardır. Bu yetkiler kavramsal olarak “hak” kavramı ile ifade edilir. Hak ise lügatte asıl olan, sabit olan, adalet, meşru iktidar, emek, pay ve din gibi anlamlara gelir. Hak kavramına üç türlü yaklaşım vardır:

Birinci görüş irade kuramıdır. Buna göre hak, “hukuk düzeni tarafından bir kişi lehine bahşedilen irade kudreti veya hâkimiyetidir.”²

İkinci görüş menfaat kuramıdır. Buna göre hak, “hukukten korunan ve sahibine bu korunmadan yararlanma yetkisi tanınan menfaattir.”³

Üçüncü görüş ise ilk iki görüşün sentezini yapan karma görüştür. Buna göre ise, “insana sahibi bulunduğu menfaati korumak üzere tanınmış irade kudretidir.”⁴

Hak kavramının bu şekilde anlaşıldığını ifade ettikten sonra denilebilir ki hukuk, sağlanan bu menfaatlerin veya iradenin belli bir düzen içinde sunulmasıdır. Hukuk bir düzeni deyimlerken, hak bu düzenin kişilere sağladığı yetkiyi anlatır. Bu bağlamda genel olarak “in-

san hakları hukuku” ve de özel olarak bölgesel koruma sağlayan “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku” denildiğinde akla ilk gelecek olan “insan haklarının belli bir düzen ve sistematik içerisinde sunulması” ile “koruma mekanizması”dır. Böyle bir düzen ve koruma mekanizmasının bulunmadığı bir yerde Antonio Marongiu’nun şu ifadesinin doğruluğu bir kez daha ispat edilmiş olacaktır:⁵ “Kamu hukuku dış görüntüsü özenli ve tertemiz bir yapıya benzer. Bu yapının içi ise, hiçbir zaman uyulmamış ilkeler ve uygulanmamış kurullarla dopdoludur.”

İnsan hakları hukukunun önemli alanlarından birini özel hayatın ve aile hayatının korunması teşkil etmektedir. Nitekim insanlar doğdukları andan itibaren şahsi ve ailevi bağlara sahip olurlar. Bu aidiyet bazı özel bilgileri ve ilgili kimseler dışında kimsenin dâhil olmaması gerektiği ilişkileri gündeme getirir.⁶ Böylece gerek devletin gerekse de diğer şahısların müdahale etmemesi gereken bir alan kendini gösterir. Bununla birlikte bahsettiğimiz alan ihlallere de müsait bir alandır. Zira insanın ve devletin yapısında “merak ve bir başkasının özelini araştırma” gibi kötü hasletler mevcuttur. İşte bu hasletler sebebiyle ortaya çıkabilecek ihlallerin engellenmesi “fail” de olabilecek devlete aittir. Bu bağlamda devlet hem ihlal etmeme gibi negatif hem de ihlal edenleri engelleme şayet engelleyememişse yaptırıma tabi tutma gibi pozitif yükümlülüklerle sahiptir.

¹ Tekin Akıllıoğlu, *İnsan Hakları*, İmaj Y., Ankara 1995, s. 1.

² İsmet Sungurbey, *Hak Nedir?*, (Der.: Hayrettin Ökçesiz), *Çağdaş Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramı İncelemeleri*, Alkım Y., İstanbul 1997, s. 152.

³ Kemal Oğuzman-Nami Barlas, *Medeni Hukuk*, Anıkan Y., İstanbul 2006, s. 105.

⁴ Necip Bilge, *Hukuk Başlangıcı (Hukukun Temel Kavramları ve Kuramları)*, Turhan Kitabevi, Ankara 2002, s. 12-13.

⁵ Antonio Marongiu’dan aktaran İlhan Özay, *Günışığında Yönetim*, Alfa Y., İstanbul 1986, s. 2.

⁶ İbrahim Özden Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku*, İmge Kitabevi, Ankara 2002, s. 292.

Böylece özel hayatın gizliliği ve korunması hakkı temel bir hak olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu hak bir "hukuk menüsü" içerisinde de sunulmuştur. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin 12. maddesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8. maddesi ve Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Milletlerarası Sözleşme'nin 17. maddesinde ifadesini bulan bu hak özel hayatın ve aile hayatının yaşandığı mekân olan "konut"a müdahaleyi de men etmiştir. Bu itibarla "konuta saygı hakkı" da ihlallerden korunması gereken temel bir insan hakkı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda belirttiğimiz milletlerarası hukuk normlarının yanı sıra iç hukuk normları da mevcuttur. Başta 1982 Anayasası'nın 2, 5, 10, 12, 20, 21, 56 ve 57. maddeleri, daha sonra 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 181 vd. maddeleri⁷ ve 1583 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile 2872 sayılı Çevre Kanunu konumuza ilişkin düzenlemeleri teşkil etmektedir. İfade etmek gerekir ki 1982 Anayasası'nın 90. maddesinin 5. fıkrasına göre AHİS de bir iç hukuk metnidir; hatta öyle ki kanunlarla çeliştiği durumlarda Türk yargı yerleri AHİS'yi uygulamak zorundadır. Bu itibarla AHİS'nin yorumlayıcısı olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin içtihatları da çok önemli bir yer tutmaktadır.

Konuta saygı hakkının özel hayatın ve aile hayatının gizliliği ile düzenlenmiş olması anlamlıdır. Zira konut, özel hayatın ve aile hayatının en yoğun şekilde yaşandığı mekândır. Bu vasfı dolayısıyla özel olarak korunması elzem olan konutun dışarıdan gelebilecek her türlü tecavüze karşı etkin bir şekilde müdafaa edilmesi görevi AHİS'nin 8. maddesi ile âkit devletlere yüklenmiş bulunmaktadır. Tabii dışarıdan gelebilecek ihlalleri geniş bir şekilde düşünmek hukuk mantığı açısından uygun düşecektir. Zira insanlar ve toplumlar dinamik varlıklardır. Sürekli bir değişim ve dönüşüm içerisinde dirler. Bu değişim ve dönüşüm insanlık tarihinde iki yüz yıldır özellikle son elli yıldır çok ciddi şekilde ivme kazanmıştır. Bunun en önemli sebebi teknolojinin gelişmesine bağlı olarak sanayide ve ticarete baş dön-

dürücü bir hızın yeryüzüne hâkim olmasıdır. Artık insanlar buldukları her yere çevreye ağır tahribatı olan fabrikalar ve sanayi merkezleri kurmaya başlamışlardır.

Bu sebeptendir ki üçüncü kuşak haklar olarak ifade edilen "dayanışma hakları" zuhur etmiştir.⁸ Bu haklardan bir tanesi de "çevre hakkı"dır. Artık "konuta saygı hakkı"nın sadece hukuksuz ve gayri meşru şekilde konutlara girilmekle ve göçe zorlayarak ihlal edilmesinden değil, aynı zamanda konutların bulunduğu alanların gerek havasının ve suyunun gerekse de toprağının kirletilmesi suretiyle ihlal edilmesinden de bahsetmek gerekecektir. Son yıllarda tüm dünyada bu sorun insan hakları bağlamında ciddi tartışmalara yol açmaktadır. Bu husus AHİM'nin içtihatlarına da yansımış bulunmaktadır.

Bu bağlamda çalışmamızda ilk olarak konuta saygı hakkının ne anlama geldiği inceleneyecektir. Daha sonra çevresel faktörlerden korunma hakkının söz konusu hak kategorisi içerisinde hangi bağlantı noktalarına tekabül ettiğine değinilecektir. Son olarak mevzuatımız ve AHİM içtihatlarında bu konunun nasıl ele alındığı tespit edilecektir.

KONUTA SAYGI HAKKI

1. Genel Olarak

AHİS'nin "Özel Hayatın ve Aile Hayatının Korunması" başlıklı 8. maddesi şöyledir: "1) Herkes özel ve aile yaşamına, konutuna ve haberleşmesine saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. 2) Bu hakların kullanılmasına ulusal güvenlik, kamu güvenliği, ülkenin ekonomik refahı, suçun veya düzensizliğin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlâkın korunması, başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla, hukuka uygun olarak yapılan ve demokratik bir toplumda gerekli bulunan müdahalelerin dışında, kamu makamları tarafından hiçbir müdahale yapılamaz." Söz konusu madde ile özel hayat ve aile hayatı koruma altına alınmıştır. Bununla birlikte ko-

⁷ Bu konuyla ilgili olarak bkz.: Tuğrul Katoğlu, *Çevre ve Ceza Hukuku, Yeni Türk Ceza Kanunu ve Çevreye Karşı Suçlar*, Çevre Hukuku Sempozyumu, Türkiye Adalet Akademisi Y., Ankara 2006, s. 77-104.

⁸ İbrahim Özden Kaboğlu, *Dayanışma Hakları*, TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, Ankara 1996, s. 5.

nut ve haberleşme de güvence altına alınarak özel hayat ve aile hayatının en yoğun şekilde yaşandığı alanlar da koruma altına alınmış olmaktadır. Çalışmamızda konuta saygı hakkı kapsamında çevresel faktörlerden korunma hakkı ele alınacağı için sadece konuta saygı hakkı incelenecektir.

Belirtilmesi gereken bir diğer husus maddenin ikinci fıkrasında sınırlama sebeplerinin gösterilmiş olmasıdır. Böylece 8. madde AHİS sistemi içerisinde “nitelikli haklar” kategorisinde yer almaktadır. Nitelikli haklarda, birey belirtilen hakkın ihlal edildiğini ispat edecek ve AHİM bunu haklı bulursa ispat yükü âkit devlete geçecektir. Şayet devlet sorumluluktan kurtulmak istiyorsa bu aşamada, müdahalenin AHİS’de öngörülen amaçlara matuf olarak yapıldığını (meşru amaç), yasallığını ve demokratik bir toplumda gerekliliğini ispat etmek zorundadır. Aksi hâlde âkit devletin sorumluluğu gündeme gelecektir.⁹

AHİS’nin 8. maddesi ile ilgili tartışılmakta olan bir başka husus da madde metninde “konuta saygı hakkı”ndan bahsedilmiş olmasıdır. Acaba “saygı” kavramı hakkı nereye kadar koruyacaktır? Bu sorunun cevabı devletin sadece negatif yükümlülükleri olduğu yönünde olursa âkit devlet konut yaşamına müdahale etmeyerek AHİS’nin bu hükmüne uymuş olacaktır. Peki, bu durumda diğer şahıs (örneğin büyük şirketler) ve organizasyonlardan (örneğin fabrikalar) gelebilecek ihlallere karşı nasıl koruma sağlanacaktır? İşte bu noktada AHİM’nin içtihatları imdadımıza yetişmektedir. Mahkeme’ye göre, 8. madde âkit devletlere aynı zamanda pozitif yükümlülükler de yüklemektedir.¹⁰

Âkit devletlerin bu madde kapsamındaki pozitif yükümlülükleri iki boyutludur. Birincisi 8. maddedeki hakları garanti etmek üzere hareket etme yükümlüdür. İkincisi ise 8. maddeden kaynaklanan hakların etkili biçimde kullanılmasına engel olan faaliyetleri men et-

mektir.¹¹ Bu pozitif yükümlülükleri yerine getirmeyen bir âkit devletin sorumluluğuna gitmek mümkündür.

Konuta saygı hakkı bağlamında çevresel faktörlerden korunma hakkının ihlal edildiği durumlarda yaşam hakkına yönelik ihlaller de gündeme gelebilecektir. Nitekim çevresel faktörlerin insan sağlığını tehdit etmesi durumunda AHİS’nin 2. maddesi ile güvence altına alınan yaşam hakkının da ihlal edildiği sonucuna varılabilecektir. Âkit devletler insanlara sağlıklı bir çevrede inşa edilmiş konutlar sağlayamıyorsa veya konutların bulunduğu çevrenin sağlıklı bir çevre olması konusunda gerekli tedbirleri almıyorsa konuta saygı hakkı yanında yaşam hakkına da müdahale etmiş olacaktır.¹²

Bununla birlikte şayet çevre faktörlerinin olumsuzluğu dayanılamayacak boyutlara ulaşmışsa (örneğin hava kirliliği) burada AHİS’nin 3. maddesinin ihlal edildiği sonucuna varmak da mümkün olabilecektir. Madde metninde, “hiç kimse işkenceye, gayriinsanî yahut haysiyet kırıcı cezaya veya muameleye tâbi tutulamaz” denilmektedir. Ağır çevre kirliliğini engelleme konusunda hareketsiz kalan bir âkit devletin o çevrede yaşayan insanları gayriinsanî muameleye tâbi tuttuğu söylenebilecektir. Zira kirliliğin ciddi boyutlara ulaşması karşısında sessiz kalan devletin pozitif yükümlülüklerini “kasten” ihmal ettiği sonucuna varılabilecektir. Hele de o yerin insanını çevre kirliliği ile (katı, sıvı, gaz) bezdirerek orayı terk ettirmek¹³ amaçlanıyorsa mutlak bir yasak olan 3. maddenin ihlal edildiği rahatlıkla söylenebilecektir. Ayrıca ağır çevre kirliliği yaşam hakkının ihlali olarak değerlendirilebiliyorsa evleviyetle işkence yasağının ihlal edildiği sonucuna da varılabilecektir. Ezcümle bir insanın konutunu yaşanamaz derecede etkileyen çevre sorunlarını engelleyemeyen devletin konuta saygı hakkıyla birlikte yaşam hakkı ve iş-

⁹ Sultan Üzeltürk, *Özel Hayatın Gizliliği Hakkı: 1982 Anayasası ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesine Göre*, Beta Y., İstanbul 2004, s. 159.

¹⁰ AHİM, 27.10.1994 tarihli “Kroon ve Diğerleri/Hollanda” davasında AHİS’nin 8. maddesinin âkit devletlere pozitif yükümlülükler de yüklediğine hükmetmiştir. Karar için bkz.: <http://ihami.anadolu.edu.tr/index.htm> (E.T.: 04.01.2013)

¹¹ Üzeltürk, a.g.e., s. 161.

¹² A.g.e., s. 159.

¹³ AHİM, 24.04.1994 tarihli “Selçuk ve Asker/Türkiye” davasında başvurucuların evleri yıkılarak geçimlerini sağlayamayacak duruma sokulduğunu ve köylerini terk etmeye zorlandığından bahsetmektedir ve bunun bir kötü muamele olduğunu hükme bağlamaktadır. Karar için bkz.: A. Şeref Gözübüyük-Feyyaz Gölçüklü, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, Turhan Kitabevi, Ankara 2009, s. 204 vd.

kence yasağını ihlal ettiği sonucuna varmak, diğer şartları da varsa, doğru olacaktır.

2. Konut Kavramı

Konut, lügatte “bir ya da birkaç ev halkının yaşaması için yapılmış, insan yaşamasının gerekli kıldığı uyuma, yemek pişirme, soğuktan ve sıcaktan korunma, yıkanma gibi temel gereksinme konularında kolaylıkları bulunan barınak” olarak tarif edilmektedir.¹⁴ Ceza hukukunda konut, “bir kimsenin geçici veya sürekli olarak oturduğu her yer” olarak tanımlanmıştır.¹⁵ Başka bir tanıma göre ise konut, “kişinin oturduğu ya da olağan olarak yerleşimini gerçekleştirdiği yer”dir.¹⁶

Belirtmek gerekir ki AHİM, konutu, yukarıda verdiğimiz lügavi ve ceza hukukundaki anlamlarından çok daha geniş bir şekilde anlamaktadır. Öncelikle AHİM, bir yerin konut olarak tespitini her olayın kendine özgü koşullarını değerlendirmek suretiyle yapmaktadır. Bu anlamda sınırlı olmamakla birlikte şu yerler konut kavramına dâhildir: İster kiralık olsun, ister mülk olsun her türlü konut; malikin dönmeyi düşündüğü kiraya verilmiş konut;¹⁷ konutun eklentileri ve işyerleri.¹⁸ Böyle-

ce AHİS'nin yorumlayıcısı konumundaki AHİM, konut kavramı tahdidi olmayan bir şekilde yorumlamış ve kapsamını olabildiğince geniş tutmuştur. Bu izahı kabil bir yaklaşımdır. Zira özel hayatın ve aile hayatının en kapalı alanı konutlardır. Bu sebeple konut kavramının geniş anlaşılmasının insan hakları retorikğine uygun düştüğünü rahatlıkla ifade etmek mümkündür.

Evlerin 8. madde açısından konut sayılabilmeleri için yapı ruhsatı, kullanım izni gibi belgelerin edinilmiş olması gerekli değildir. Bu eksiklikler ancak 8. maddenin 2. fıkrası gereğince sınırlama noktasında meşru bir amaç teşkil edebilir.¹⁹

3. Çevresel Faktörlerden Korunma Hakkı

İnsanlık tarihini üç devreye ayırmak mümkündür. Bunlardan ilk devre tarımın icadına kadar geçen devredir. İkinci devre ise tarımın icadından Sanayi Devrimi'ne kadar geçen devredir. Üçüncüsü ise Sanayi Devrimi'nin icadıyla başlayan devredir. Bu üçüncü devrede insanlık ilk iki devrede görülmemiş nezuhr sorunlarla karşılaşmaya başlamıştır. Konumuzla ilgisi olan sorun yeryüzünün sanayi devrimiyle birlikte eskisine oranla çok daha fazla tahribata maruz kalmaya başlamış olmasıdır. İnsanlığın son iki yüz yıllık tarihi bu hakikate işaret etmektedir. Yeryüzünde bu zamana kadar hiç görülmedik şekilde havayı, suyu ve toprağı kirleten büyük ölçekte fabrikalar ve sanayi alanları kurulmaya başlanmıştır. Böyle bir sanayileşme yoğun iş gücünü gerektirir olmuştur. Bu sebeple insanlar peyderpey sanayinin bulunduğu merkezlere göç etmeye başlamış ve böylece kentleşme olgusu gündeme gelmiştir. Bu da çok yoğun nüfusun çok dar bir alanda yaşamaya başlamasına sebep olmuştur. Böyle bir yaşam alanı, çevresel tahribatın etkisi ve yoğun nüfus sebebiyle sağlıklı bir hâl almıştır.

¹⁴ <http://tdkterim.gov.tr/bts/> (E.T.: 03.01.2013)

¹⁵ Ali Rıza Çınar, *Konut Dokunulmazlığını İhlal Suçları*, Turhan Kitabevi, Ankara 1999.

¹⁶ Halil Kalabalık, *İnsan Hakları Hukuku*, Seçkin Y., Ankara 2009, s. 212.

¹⁷ AHİM, 24.11.1986 tarihli “Gillow/Birleşik Krallık” davasında 19 yıldır sahip oldukları evde hiç yaşamamış olan davacıların, uzun süre uzak olmalarına rağmen, hep söz konusu yere dönme niyetleri olması ve söz konusu gayrimenkulle ilişkilerini, konutları sayılabilecek düzeyde devam ettirmiş olmaları nedeni ile söz konusu yerin AHİS'nin 8. maddesi kapsamında konut sayılabileceğine karar vermiştir. Karar için bkz.: Osman Doğru, *İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi İçtihatları*, C: 2, Legal Y., İstanbul 2004, s. 165 vd.

¹⁸ AHİM, 16.12.1992 tarihli “Niemietsz/Almanya” davasında, konutun, meslek sahibi bir kişinin bürosunu da kapsayabileceğine karar vermiştir. Mahkeme, bir kişinin mesleğine veya işine ait faaliyetlerin kişinin özel konutunda yapılabileceğinden ve işle o kadar ilgili olmayan faaliyetlerin de bir ofiste veya ticari mekânda yapılabileceğinden yola çıkarak, bu konuda kesin ayrımlar yapmanın mümkün olmadığını ifade ederek bu tür durumlarda, işyerinin AHİS'nin 8. maddesinin korumasına girdiğini belirtmiştir. Karar için bkz.: <http://lhami.anadolu.edu.tr/> (E.T.: 04.01.2013)

¹⁹ Seda Erten, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8. Maddesi Bağlamında Özel Hayatın Gizliliği ve Korunması*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Anabilim Dalı, İstanbul 2009, s. 95.

Bununla birlikte kapitalizmin çarklarının iş-lemesi için fabrikalar ve sanayi alanlarının çevreye verdiği tahribat tolere edilmeden sürrekli yenilerinin kurulması ve daha büyüklerinin çalışır hâle getirilmesi için uğraşmıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra daha da canlanan milletlerarası ticaret bu "gelişmeye!" ivme kazandırmıştır. Böylece çevreyi tüketen sınırsız ve denetimsiz sinai büyüme insan hakları üzerinde farklı bir bakış açısı geliştirmeyi gerekli kılmıştır.

Sinai ve teknolojik ilerlemenin çevrede yol açtığı zararlar (hava-su-toprak kirliliği; denizlerin, göllerin, tatlı su kaynaklarının kirlenmesi; ormanların, tarım alanlarının yok olması; biyolojik çeşitliliğin tehdit altında olması; ozon tabakasının delinmesi; iklim değişiklikleri ve sera etkisi; nükleer risk; dünyanın kültürel ve doğal mirasının yok olması vb.), insanlar için bir çelişki ve bilinçlenmeyi de beraberinde getirmiştir. Bu ise dengeli, uyumlu ve korunmuş bir çevrede yaşama taleplerinin yükselmesine sebep olmuştur.

Yükselen taleplerin makes bulunduğu ilk metin 1972 tarihli Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı sonucunda ilan edilen Stockholm Bildirgesi'dir. Bildirgede şöyle denilmektedir: "İnsan, kendisine onurlu ve iyi bir yaşam sürmeye olanak veren nitelikli bir çevrede, özgürlük, eşitlik ve tatmin edici yaşam koşulları temel hakkına sahiptir..."²⁰ Bunu daha sonra 1982 tarihli Dünya Doğa Şartı ve 1992 tarihli Dünya Çevre Zirvesi'nin sonucunda ilan edilen Çevre ve Gelişme Üzerine Rio Bildirgesi²¹ izlemiştir.

Hemen ifade edelim ki çalışmamızın konusunu 3. Kuşak haklardan olan çevre hakkı oluşturmamasına rağmen bu bilgileri vermemizin amacı konuta saygı hakkının çevresel faktörlerden korunmayı da içerecek biçimde anlaşılmasına başladığı tarihlerin sağlıklı bir

çevrede yaşama taleplerinin yoğunlaştığı tarihlerle örtüşmesini vurgulamaktır.²² İnsan hakları alanındaki bu iki gelişme birbirinden bağımsız değildir. Konuta saygı hakkı AHİS'nin ilk metninde var olan 2. Kuşak haklardandır. Çevre hakkı ise 3. Kuşak haklardandır. Bu iki hak kategorisinin konuta saygı hakkı kapsamında cem etmesi insan hakları hukukunun gelişimi bakımından enteresan bir örnektir. Belirtmek gerekir ki bir kararında AHİM Sözleşme'nin 8. maddesi kapsamında karar verirken Rio Bildirgesi'ne de atıf yapmıştır.²³

Konuta saygı hakkına, söz konusu yerde huzur içinde yaşayabilme de dâhildir. Huzurdan kastımız sağlıklı bir şekilde yaşayabilmektir. Dünya Sağlık Örgütü sağlığı, "bedenen, ruhen ve sosyal açıdan tam bir iyi olma hâli" olarak tanımlamaktadır. Bu tanımdan hareketle denilebilir ki bir şahsın konutunun bulunduğu çevre o şahsı bedeni, ruhi veya sosyal açıdan herhangi bir rahatsızlığa sevk edecek durumda ise konuta saygı hakkı ihlal edilmektedir. Hatta AHİM'ye göre sadece böyle bir tehlikenin doğmuş olması bile 8. maddenin ihlali kapsamında değerlendirilmektedir.²⁴ Devlet o çevreyi bizzat sağlıksız hâle getirmiyor olabilir (negatif yükümlülüğe uyma); ancak çevrenin sağlıksız olmasını engellemiyor ise pozitif yükümlülüğünü yerine getirmediği için konuta saygı hakkını ihlal ediyor demektir.²⁵ Bu bağlamda iç hukuk yolları tüketilip de devletin harekete geçmemiş olduğu durumlarda AHİM'ye 8. maddenin ihlal edildiği gerekçesiyle başvurmak mümkün olabilecektir.

4. Türkiye'deki Mevzuat Bakımından Değerlendirme

a. 1982 Anayasası

1982 Anayasası'nın "Cumhuriyetin Nitelikleri" başlıklı ikinci maddesinde Türkiye Cum-

²⁰ Kaboğlu, a.g.e., s. 32.

²¹ Madde 1: "İnsanlar, sürdürülebilir kalkınmanın merkezinde yer alırlar. Onlar, doğa ile uyum içinde sağlıklı ve verimli bir hayata layıktır." Madde 10: "Çevre konuları en iyi şekilde, ancak ilgili bütün vatandaşların katılımı ile yönetilir. (...) Ulusal düzeyde her birey, kamu otoritelerinin elinde bulunan, bölgelerindeki tehlikeli atıklar ve faaliyetler dâhil çevre ile ilgili tüm bilgilere, erişme ve karar alma süreçlerine katılım hakkına sahiptir. Devletler, geniş çapta çevre bilgilendirmesi yaparak kamuoyunun aydınlatılmasını ve katılımı gerçekleştirecek ve teşvik edecektir."

²² Bu konuyla ilgili milletlerarası hukuk metinlerinin listesi için bkz.: EK-I.

²³ Bkz.: "Okyay/Türkiye" davası.

²⁴ Bkz.: "Fadeyeve/Rusya" davası.

²⁵ Şerife Günaydın, *İnsan Hakları Kapsamında Özel Hayatın Gizliliği ve Korunması Hakkı*, Yüksek Lisans Tezi, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Adana 2007, s. 55.

huriyeti'nin insan haklarına saygılı bir hukuk devleti²⁶ olduğu ifade edilmiştir. Anayasa devleti bu şekilde vasıflandırdıktan sonra 5. maddesiyle ona birtakım amaç ve görevler yüklemiştir. Buna göre devletin temel amaç ve görevleri arasında "kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak ve kişinin temel hak ve hürriyetlerini korumak" da mevcuttur. Şahısların özel hayatlarını ve aile hayatlarını yaşadıkları mekânlar olan konutların çevresel etkilerden korunamaması durumunda devlete yüklenen bu amaç ve görevlerin yerine getirilebildiği söylenemez. Nitekim konutu çevresel etkilerden korunamayan bir insan refaha, mutluluğa ve huzura ulaşamaz. Böylece toplumun da huzuru ve mutluluğu temin edilememiş olur.

Anayasa'nın 20. maddesinde özel hayata ve aile hayatına saygı gösterilmesi hakkı düzenlenmiştir. 21. maddede ise konut dokunulmazlığı düzenlenmiştir. Bu hükümlerle birlikte yorumlanması gereken bir diğer hüküm de "Sağlık Hizmetleri ve Çevrenin Korunması" başlıklı 56. maddedir.²⁷ Buna göre, "herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir." Maddenin ikinci fıkrasında ise "çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önleme"nin hem devletin hem de vatandaşların ödevi olduğu hükme bağlanmıştır.²⁸

Konumuz açısından nokta düzenleme diyebileceğimiz hüküm Anayasa'nın "Konut Hakkı" başlıklı 57. maddesidir. Buna göre, "devlet, şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını gözeterek bir planlama çerçevesinde, konut ihtiyacını karşılayacak tedbirleri alır, ayrıca toplu konut teşebbüslerini destekler." Bu madde

ile devlete pozitif bir yükümlülük getirilmektedir. Devlet, konut alanlarını bir plân dâhilinde belirleyecektir. Bunun için başvuracağı kısıtlar şehirlerin kendine has özellikleri ile çevre şartlarıdır. Çevre şartlarını gözeterek hazırlanacak bir plâna göre konut alanlarının tespit edilmesi çevresel etkilerden korunma hakkını sağlama noktasında önemli bir araç olacaktır.

Anayasa'da düzenleme alanı bulan konuta saygı hakkına ilişkin yukarıdaki hükümler devlete belli yükümlülükler getirmektedir. Devlet şayet bu yükümlülüklerini ihmal ederse konuta saygı hakkını ihlal etmiş olur. Bu ihlal sebebiyle 23.09.2012 tarihinden itibaren, diğer şartları da varsa, Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru imkânı mevcuttur.

b. 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu

Türk Ceza Kanununda konuta saygı hakkı ile ilgili ilk göze çarpan düzenleme 116. maddede düzenlenen "konut dokunulmazlığının ihlali" suçu olsa da çalışmamıza ilişkin olarak ön plâna çıkan hükümler 181 ila 184. maddelerdir. Bu maddelerde çevrenin kasten kirlenmesi, taksirle kirlenmesi, gürültüye neden olma ve imar kirliliğine neden olma suçları tanımlanmıştır.

181. maddenin birinci fıkrasına göre, "ilgili kanunlarla belirlenen teknik usullere aykırı olarak ve çevreye zarar verecek şekilde, atık veya artıkları toprağa, suya veya havaya kasten veren kişi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır." Maddenin ikinci fıkrasında ise "atık veya artıkları izinsiz olarak ülkeye sokan kişi"lerin bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılacağı öngörülmüştür. Aynı maddenin üçüncü fıkrasına göre, "atık veya artıkların toprakta, suda veya havada kalıcı özellik göstermesi hâlinde" birinci ve ikinci fıkraya göre verilecek ceza artırılacaktır. Maddenin dördüncü fıkrasında birinci ve ikinci fıkrada tanımlanan fiillerin "insan veya hayvanlar açısından tedavisi zor hastalıkların ortaya çıkmasına, üreme yeteneğinin körelmesine, hayvanların veya bitkilerin doğal özelliklerini değiştirmeye neden olabilecek niteliklere sahip olan atık veya artıklarla ilgili olarak işlenmesi hâlinde" hapis cezasının beş yıldan az olamayacağı ve bin güne kadar adli

²⁶ Anayasa Mahkemesi bir kararında hukuk devleti olmanın gereklerinden biri olarak insan haklarına saygı gösterilmesi ve korunmasını göstermiştir. AYM, E. 1997/59, K. 1998/71, KT: 18.11.1998. Karar için bkz.: <http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=managekarar&ref=show&action=search&id=24> (Erişim: 15.11.2012)

²⁷ Çevre hakkını 1982 Anayasası kapsamında ele alan çalışmalar için bkz.: Hasan Tunç-Yusuf Göven, "Çevre Hakkı ve 1982 Anayasası", *Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, C: 1, S: 1, 1997, s. 103-127; İ. Güneş Gürseler, "İnsan Hakları", *Çevre, Anayasa, Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S: 75, 2008, s. 199-208.

²⁸ 1982 Anayasası'nın 56. maddesini ele alan bir AHİM içtihadı için bkz.: 2005 tarihli "Okyay/Türkiye" davası.

para cezasına hükmedileceği belirtilmiştir. Son fıkrada ise tüzel kişiler hakkında güvenlik tedbirine hükmolunacağı ifade edilmiştir.

182. maddede çevrenin taksirle kirletilmesi suçu düzenlenmiştir. 184. maddede ise imar kirliliğine neden olma suçu tanımlanmıştır. 183. maddede gürültüye neden olma suçu tanımlanmıştır. Buna göre, “İlgili kanunlarla belirlenen yükümlülüklerle aykırı olarak, başka bir kimsenin sağlığının zarar görmesine elverişli bir şekilde gürültüye neden olan kişi” iki aydan iki yıla kadar hapis veya adli para cezası ile cezalandırılacaktır.

c. 2872 Sayılı Çevre Kanunu

Çevre Kanunu'nun amacı, “bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamaktır.” Bu amaç çerçevesinde çevrenin korunması ile ilgili hükümler barındıran kanun yukarıda ifade ettiğimiz gelişim sürecine paralel olarak 1983 tarihinde kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir.

Çevre Kanunu'nun 2. maddesinde çevre ve çevrenin korunmasıyla ilgili tanımlara yer verilmiştir.²⁹ Kanunun 3. maddesinde çevre-

²⁹ Bu tanımlardan bazıları şunlardır:

Çevre: Canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde oldukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortamdır.

Ekolojik Denge: İnsan ve diğer canlıların varlık ve gelişmelerini doğal yapılarına uygun bir şekilde sürdürebilmeleri için gerekli olan şartların bütünüdür.

Çevre Kirliliği: Çevrede meydana gelen ve canlıların sağlığını, çevresel değerleri ve ekolojik dengeyi bozabilecek her türlü olumsuz etkidir.

Kirleten: Faaliyetleri sırasında veya sonrasında doğrudan veya dolaylı olarak çevre kirliliğine, ekolojik dengenin ve çevrenin bozulmasına neden olan gerçek ve tüzel kişilerdir.

Atık: Herhangi bir faaliyet sonucunda oluşan, çevreye atılan veya bırakılan her türlü maddedir.

Tehlikeli Atık: Fiziksel, kimyasal ve/veya biyolojik yönden olumsuz etki yaparak ekolojik denge ile insan ve diğer canlıların doğal yapılarının bozulmasına neden olan atıklar ve bu atıklarla kirlenmiş maddelerdir.

Çevresel Etki Değerlendirmesi: Gerçekleştirilmesi planlanan projelerin çevreye olabilecek olumlu ve olumsuz etkilerinin belirlenmesinde, olumsuz yöndeki etkilerin önlenmesi ya da çevreye zarar vermeyecek ölçüde en aza indirilmesi için alınacak önlemlerin, se-

nin korunmasına, iyileştirmesine ve kirliliğin önlenmesine ilişkin düzenlemeler öngörümüştür. 8. madde ile “her türlü atık ve artığı, çevreye zarar verecek şekilde, ilgili yönetmeliklerde belirlenen standartlara ve yöntemlere aykırı olarak doğrudan ve dolaylı biçimde alıcı ortama vermek, depolamak, taşımak, uzaklaştırmak ve benzeri faaliyetlerde bulunmak” yasaklanmıştır. Tehlikeli kimyasallar ve atıklarla ilgili olarak 13. maddede ayrıntılı bir düzenlemeye yer verilmiştir. 14. maddede ise “kişilerin huzur ve sükûnunu, beden ve ruh sağlığını bozacak şekilde ilgili yönetmeliklerle belirlenen standartlar üzerinde gürültü ve titreşim oluşturulması” yasaklanmıştır.

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ İÇTİHATLARI

1. Genel Olarak

AHİM, AHİS'yi yorumlayan ve yorumlarıyla birlikte ona hayat veren bir makamdır. Bu bakımdan Sözleşme'de güvence altına alınan hakların hangi olaya nasıl uygulandığını tetkik etmek ve bunun için de elbette Mahkeme içtihatlarına başvurmak gerekmektedir. Çevre hakkı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Ek Protokollerinde düzenlenmiş bir hak değildir. Buna rağmen Mahkeme, konut hakkı kapsamında sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı ve çevresel faktörlerden korunma hakkının bulunduğunu müteaddit kararlarında ifade etmiştir. Yukarıda belirttiğimiz gibi çevresel faktörlerin iyice insana musallat olmaya başladığı dönemlerde yükselen ses değişik milletlerarası metinlerde karşılığını bulduğu gibi AHİM içtihatlarına da yansımıştır. Bu bölümde farklı başlıklar altında söz konusu içtihatların bazı- rını tetkik edeceğiz.

AHİS'nin 8. maddesinin nitelikli haklar kategorisinde olduğundan bahsetmiştik. Bu madde ile korunan haklar mutlak olmayıp yine aynı maddenin 2. fıkrasında gösterilen meşru amaçlarla, yasalara uygun olarak ve demokratik toplum düzenine aykırı olmamak şartıyla sınırlandırılması mümkündür. AHİM'ye konuta

çilen yer ile teknoloji alternatiflerinin belirlenerek değerlendirilmesinde ve projelerin uygulanmasının izlenmesi ve kontrolünde sürdürülecek çalışmalardır.

saygı hakkı kapsamında çevresel faktörlerden korunma haklarının ihlal edildiği iddiasıyla başvuru yapıldığında şayet kabul edilebilirlik kararı verilmiş ise mahkeme şöyle bir inceleme yapacaktır. İlk olarak çevresel faktörlerin konuta saygı hakkına müdahale edip etmediğini ve devletin bu müdahaleyi engelleyip engellemediğini inceleyecektir. Buraya kadar olan hususları başvuru ispat etmek durumunda olacaktır. Şayet AHİM konuta saygı hakkına bir müdahale ve devletin bu müdahale karşısında sessiz kaldığı kanaatine varacak olursa ispat yükü devlete geçecektir. Burada devletin ispat etmesi gereken husus müdahaleyi 2. fıkradaki şartlarla yapmış olduğudur. Eğer devlet bu şartlarla müdahale edildiğini ispatlayamazsa AHİM ile yüklendiği ödevleri yerine getirmedikten dolayı sorumluluğuna hükmedilebilecektir.

2. Havaalanlarının Yarattığı Gürültü ve Hava Kirliliğinden Kaynaklanan İhlaller

Bilindiği gibi uçaklar bir otomobil, gemi veya trenlerden çok daha fazla gürültü çıkarmakta ve bu da şikâyetleri artırmaktadır. Konutları havaalanı yakınlarında bulunan insanlar uçakların gürültüsü ve tüketilen yakıtların sebep olduğu hava kirliliğinden mağdur olmaya başlamışlardır. Bunun en önemli sebebi küresel ölçekte uçakla seyahatin artmış olması ile daha çok insan ve yük taşıyan uçakların artması yüzünden sürekli büyüyen havaalanlarıdır. Böylece havaalanları yerleşim yerlerine kadar dayanmış durumdadır. Bazı yerleşim yerlerindeki konutlar da pistlerin hemen bitişiğinde kalmaya başlamıştır. Bütün bu sorunların çözümünde ulusal makamlar yetersiz kalmakta ve uyumsuzluklar AHİM'ye intikal etmektedir.

AHİM'nin bu husustaki ilk değerlendirmesi, Komisyon'un 15 Temmuz 1980 günlü "Arrondelle/Birleşik Krallık" davasındaki kabul edilebilirlik kararıyla olmuştur. Komisyon'un sonuç raporuna göre, başvuru Bayan E. A. Arrondelle, İngiltere'nin Surrey şehrinde Gatwick Havaalanı'nın havalanma pistinin doğu ucundan yaklaşık bir mil uzakta bulunan konutunda oturmaktadır. Ayrıca 1975 yılında başvuru evinin çok yakınından geçen M23 karayolu tamamlanmıştır. Başvuru, Komis-

yon önünde aşırı uçak gürültüsü ve M23 karayolundan gelen gürültü nedeniyle çok kötü durumda olduğunu belirtmiş ayrıca gürültü nedeniyle kendisinin ve vefat eden kocasının sağlığının kötü bir şekilde etkilendiği yakınmasında bulunmuştur. Başvurucu ayrıca imar izninin reddedilmesi nedeniyle evini makul bir fiyatla satamadığı yakınmasında bulunmuştur. Bütün bu sebeplerle başvuru, AHİM'nin 6, 8, 13 ve I nolu Ek Protokolün 1. maddeleri ile 14. madde ile bağlantılı olarak yine Sözleşme'nin 8 ve I nolu Ek Protokolün 1. maddelerinin ihlal edildiği iddiasında bulunmuştur. Komisyon 15 Temmuz 1980 günü yapılan duruşmanın ardından başvurunun kabul edilebilirliğine karar vermiştir.³⁰ Burada önemli olan nokta başvuru ileri sürdüğü bütün hak ihlalleri iddiaları bakımından kabul edilebilirlik kararının verilmiş olmasıdır. Konumuzla ilgili olarak burada konuta saygı hakkının ihlali iddiası bakımından da bir kabul edilebilirlik kararı mevcuttur.

AHİM'ye bu konuda ikinci başvuru İsviçre'den gelmiştir. Belirtelim ki AHİM burada konuta saygı hakkı kapsamında çevresel faktörlerden korunma hakkından bahsetmemiştir; başvuru ve dava AHİM'nin 6. maddesinde düzenlenmiş adil yargılanma hakkına ilişkindir. "Zimmerman ve Steiner/İsviçre" davasının konusu şöyledir: Zürih Kantonundaki Kloten Havaalanı yakınlarında oturan başvuru yoğun uçak trafiğinin yarattığı gürültü ve hava kirliliği dolayısıyla zarara uğradıklarını belirterek İsviçre makamlarına başvurmuşlar ve zararlarının tazmin edilmesini istemişlerdir. Başvuruların talepleri İsviçre makamları tarafından reddedilmiştir. Bunun üzere başvuru 18 Nisan 1977'de İsviçre Federal Mahkemesinde idari dava açmışlardır. Federal Mahkeme iş yoğunluğunu gerekçe göstererek davayı 15 Ekim 1980 tarihine kadar nihayetlendirememiştir.³¹ Başvurular da AHİM'nin 6. maddesindeki adil yargılanma haklarının ihlal edildiği yakınmasıyla AHİM'ye başvurmuşlardır. Görüldüğü gibi talep adil yargılanma hakkına ilişkindir. Dolayısıyla AHİM burada konuta saygı hakkı çerçevesinde bir değerlendirme yap-

³⁰ Güney Dinç, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine Göre Çevre ve İnsan*, Türkiye Barolar Birliği Y., Ankara 2008, s. 202-203.

³¹ Dinç, a.g.e., s. 205.

mamiş ve sadece adil yargılanma hakkının ihlal edildiği sonucuna ulaşmıştır.³² Davanın konumuz açısından önemi uyumsuzluğu çıkarıcı hususun havaalanının yarattığı olumsuz çevresel faktörlerin olmasıdır.

AHİM'nin konumuza ilişkin diğer kararları şunlardır:1990 karar tarihli "Powell ve Rayner/Birleşik Krallık"³³ davası, 2001 tarihli "Hatton ve Diğerleri/İngiltere"³⁴ (3. Daire Kararı) davası, 2003 tarihli "Hatton ve Diğerleri/Birleşik Krallık"³⁵ (Büyük Kurul Kararı) davası, "Flamenbaum/Fransa" davası.

3. Konutlar Arasında Gürültü Çıkarıcı Mekânlardan Kaynaklanan İhlaller

Kentleşme olgusuyla birlikte dar alanlarda çok yoğun bir nüfusun yaşamaya başlaması ile birlikte baş gösteren sorunlardan biri de çok fazla gürültü çıkarıcı mekânların (disko, bar vs.) alanda ikamet edenlerin huzurunu kaçırmasıdır. Böyle yerlerde gürültü kirliliği özellikle geceleri artmakta ve şikâyetlere sebep olmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak AHİM, "Moreno Gomez/İspanya" davasında bir içtihatla bulunmuştur.³⁶

İspanyol vatandaşı olan başvuru Bayan Pilar Moreno Gomez, 1970 yılından beri Valensiya bölgesi içinde bir dairede oturmaktadır. Valensiya Kent Meclisi 1974 yılından itibaren konut alanlarının bulunduğu yerlerde, başvuru konutunun bulunduğu yerde, o yer sakinlerine uyumayı ve istirahat etmeyi olanaksız kılan bar ve diskoteklerin açılmasına izin vermeye başlamıştır. Şikâyetlerin artması üzerine Kent Meclisi durumu araştırılması için bir uzman görevlendirilmiştir. Hazırlanan rapora göre cumartesi sabahları saat 03.30'dan sonra 115 desibele ulaşan ses ölçümü yapılmıştır. Böylece o yer sakinlerinin şikâyetlerinin doğruluğu ortaya çıkmıştır. 1996 yılında Kent Meclisi bu yerde bar ve diskotek gibi çok fazla gürültü çıkarıcı işletmelerin açılmasını yasaklamıştır. Ancak Kent Meclisi bu karardan kısa bir süre sonra kendi kararını delerek başvuru konutunun bulunduğu binada diskotek açılması için ruhsat vermiştir. Bunun üzerine başvuru Kent Meclisine başvurmuştur. Başvurusunun cevapsiz bırakılması üzerine Valensiya Yüksek Mahkemesine yargısal korunma talebinde bulunmuştur; fakat bu talebi reddedilmiştir. Başvuru, olağanüstü kanun yolu olan Anayasa Mahkemesine başvurmuştur. Ancak Anayasa Mahkemesi 29.05.2001 tarihinde verdiği kararda başvuru konutunun yeteri kadar delil sunmadığı gerekçesiyle talebini reddetmiştir. Başvuru 22.11.2001 günlü dilekçeyle AHİM'ye başvurmuştur. Başvuru, evinin çok yakınında bulunan diskoteklerin gece yarısı yol açtığı gürültülerin devlet tarafından

³² Bu konuya ilişkin AHİM kararında şöyle demektir: "Başvuru ar Zimmerman ve Steiner'in Federal Mahkeme önünde ileri sürdükleri hakların kişisel veya nesnel içerikli özel haklar olduğu ve bu nedenle Sözleşme'nin 6(1). maddesi anlamında kişisel haklar kapsamında buldukları konusunda ilgili Hükümet'in bir itirazı bulunmadığından, Mahkeme de konuyu böyle kabul etmiştir. Bu davada çözülmesi gereken tek sorun, yargılamada "uygun sürenin" aşılıp aşılmadığıdır." Karar için bkz.: <http://ihami.anadolu.edu.tr/aihmgooster.asp?id=70> (E.T.: 01.01.2013).

³³ Londra'daki Heathrow Havaalanı'nın hemen yakınında evleri bulunan başvuru konutları, hava alanından çok yüksek derecede gürültü gelmesi nedeniyle şikâyetçi olmuşlardır. Bu sebeple başvuru konutları Mahkeme önünde Sözleşme'nin 6. maddenin birinci fıkrasıyla 8 ve 13. maddelerinin ihlal edildiğini iddia etmişlerdir. Komisyon, mahkemeye ulaşma hakkı, özel yaşama saygı hakkı ve mülkiyet hakkı bakımından yapılan başvuruları temelsiz sayarak kabul edilemez bulmuş, ancak etkili bir hukuk yoluna başvurma hakkı bakımından esasa girerek ihlal tespit etmiştir. Bkz.: <http://ihami.anadolu.edu.tr/> (E.T.: 01.01.2013).

³⁴ AHİM 3. Dairesi, Heathrow Havaalanı yakınında oturan başvuru konutlarının uçakların gece iniş ve kalkışlarına dair sınırlamayı değiştiren 1993 tarihli gürültü kotası nedeniyle daha fazla gürültü çıkması ve uyku rahatsızlığı vermesi, havaalanı kamu makamları tarafından işletilmediği için Birleşik Krallık'ın özel yaşama bir müdahalesi bulunmamakla birlikte Devletin pozitif yükümlülüğünün bulunması nedeniyle 8. maddenin ihlal edildiğine hükmetmiştir. Bkz.: <http://ihami.anadolu.edu.tr/aihmgooster.asp?id=2271> (E.T.: 01.01.2013).

³⁵ AHİM 3. Dairesinin verdiği ihlal kararına itiraz üzerine mesele Büyük Kurula intikal etmiştir. Büyük Kurul, yetkili organların, yeni düzenlemelerin kamu yararı ile bu uygulamadan etkilenen Heathrow Havaalanı yakınında oturan başvuru konutlarının özel yaşamlarına, konut dokunulmazlıklarına saygı hakları arasında adil bir denge kurmadıkları, bu nedenle de takdir yetkilerini aştıklarının yolundaki savlarının geçerlik kazanmadığı, gece uçuşlarının sınırlandırılmasına ilişkin düzenlemelerin hazırlığında ciddi yönetsel sapmalar bulunmadığı görüşüyle AHİM'nin 8. maddesinin ihlal edilmediğine hükmetmiştir. <http://ihami.anadolu.edu.tr/aihmgooster.asp?id=3779> (E.T.: 01.01.2013).

³⁶ Kararın İngilizce metni için bkz.: <http://hudoc.echr-coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-67478> (E.T.: 18.01.2013).

önlenemediği gerekçesiyle AHİS'nin 8. maddesinde düzenlenen konuta saygı hakkının ihlal edildiğini ileri sürmüştür. 29.06.2004 tarihinde kabul edilebilirlik kararı veren AHİM, başvurunun yaşadığı yerin gece saatlerinde diskoteklerin çıkardığı ses yüzünden ciddi bir şekilde hayatı olumsuz yönde etkileyecek bir yere dönüştüğünü ifade etmiştir. AHİM'ye göre, gürültü kirliliğinin varlığı sabit iken başvurunun taleplerinin ısrarla reddedilmesi AHİS'nin 8. maddesinde düzenlenen konuta saygı hakkını ihlal eder niteliktedir. Bu sebeple AHİM, 8. maddenin ihlal edildiğine hükmetmiştir. AHİM ayrıca maddi ve manevi tazminat da hükmetmiştir.

Bu kararın önemi sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı ile AHİS'nin 8. maddesi arasında doğrudan bağlantının kurulmuş olmasıdır.³⁷ İnsanların sağlıklı bir çevrede yaşamalarını temin etmek ulusal makamların pozitif yükümlülüğüdür.³⁸ Bu yükümlülük gerek sağlıklı bir çevrenin oluşması ve korunması için faaliyette bulunmak gerekse de çevreyi herhangi bir şekilde yaşanılmaz hâle getirenleri engellemektir. Böylece yasama, yürütme ve yargı organlarının bu görevlerini yerine getirmesi hukuki bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. Sanayi ve Çevre Kirliliğinden Kaynaklanan İhlaller

Hızla sanayileşen coğrafyaların kirliliği insan sağlığını ve yaşamını tehdit eder boyutlara ulaşmıştır. Dünyada böyle örneklerin sayısı çoktur ve hızla artmaktadır. Bu hızlı artış ile birlikte sağlıklı bir çevreden ötürü mağdur olanların sayısı da hızla artmaktadır. Ulusal makamlar güçlü sermaye karşısında etkisiz kalabilmekte ve bu da hak ihlallerini gündeme getirmektedir. Sanayi ve çevre kirliliği dolayısıyla AHİM'ye de yapılan başvurular söz konusudur.

³⁷ Dinç, a.g.e., s. 222.

³⁸ Jean-François Akandji-Kombe, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamına Pozitif Yükümlülükler*, (Çev.: Özgür Heval Çınar-Abdulcelil Kaya), Avrupa Konseyi, Belçika 2008, s. 47.

a. "Lopez Ostra/İspanya" Davası³⁹

İspanya'nın Lorca şehrine bağlı Murcia kasabası, bütün ülkenin ham deri ihtiyacını karşılayan tabakhanelerin öbeklendiği bir yerdir. Tabakhaneler konutlara çok yakındır ve bir kısmı da ruhsatsızdır. Başvurucu Bayan Lopes Ostra, konutuna çok yakın bir yerde olan tabakhanenin sebep olduğu pis kokular ve hava kirliliği dolayısıyla İspanyol makamlarına başvurmuştur. Mesele İspanyol yargı makamlarına intikal etmiş ve yargılama devam ederken başvurunun şikâyetlerinin gerçeği yansıttığı raporlarla anlaşılmasına rağmen bir önlem alınmamıştır. Bunun üzerine başvuru meseleyi AHİM'ye intikal ettirmiştir.

AHİM, "Lopez Ostra/İspanya" davasını 09.12.1994'te karara bağlamıştır. AHİM uyuşmazlığı, başvurunun konutunda sağlıklı ve nitelikli bir yaşam sürdürme talebi sebebiyle, AHİS'nin 8. maddesi kapsamında değerlendirmiştir. AHİM, aynı zamanda 8. maddenin 2. fıkrasındaki sınırlama sebeplerini de dikkate almıştır.

Davalı hükümet müdahalenin meşru ve yasal olduğunu yönetsel bir savunma yaparak ispat etmeye çalışmıştır. Ancak bu olabildiğince teknik avunmayı dikkate almayan AHİM, uyuşmazlığın özünü öncelikle konuta saygı hakkı ile çevre kirliliği arasındaki bağlantıya dikkat çekerek tespit etmiştir. Bundan sonra devletin pozitif yükümlüklerine dikkat çekmiş ve tabakhanenin yararları ile başvurunun konutuna saygı gösterilmesi hakkı arasında adil bir dengenin kurulmadığını saptamıştır.

AHİM'nin bu kararında dikkati çeken bir husus da ağır çevre kirliliğinin kişilerin sağlığını çok ciddi tehlikeye sokmasa da onların esenliğini olumsuz yönde etkileyip özel ve aile hayatı ile konuta saygı haklarını ihlal ettiğini saptamış olmasıdır. Buna göre, çevre kirliliğinden kaynaklı olarak konuta saygı hakkına müdahalenin 8. madde kapsamında ihlal sayılabilmesi için kişilerin sağlığını bozacak boyutta olmasına gerek yoktur; esenliğin bo-

³⁹ <http://ihami.anadolu.edu.tr/aihmgooster.asp?id=492> (E.T.: 01.01.2013); kararın İngilizce metni için bkz.: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57905> (E.T.: 18.01.2013)

zulması ve sağlığı bozma ihtimalinin doğması bile konuta saygı hakkının ihlal edildiğini kabul etmek için yeterli olacaktır.⁴⁰

Başvurucunun bir başka iddiası kendisinin ve ailesinin yıllarca duydukları acı ve sıkıntının AHİS'nin 3. maddesi kapsamında aşağılayıcı davranış teşkil ettiğidir. AHİM, bu iddiayı uygulamanın belli bir ağırlığa ulaşmadığı gerekçesiyle yerinde görmemiştir.

Sonuç olarak AHİM, AHİS'nin 8. maddesinin ihlal edildiğine ve tazminata hükmetmiştir.

b. "Giacomelli/İtalya" Davası⁴¹

Başvurucu Piera Giacomelli'nin yaşadığı yer olan Brescia, İtalya'nın kuzeyinde Lombardy bölgesinde, Alp Dağlarının eteğinde kurulmuş olan ülkenin en büyük üçüncü endüstri merkezidir. Özellikle makine ve otomotiv sanayinin gelişmiş olduğu merkezde üretim sırasında ciddi atıklar ve toksik maddeler ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple atıkların biriktirildiği ve işlendiği çöp işleme tesisleri kurulmuştur. Başvurucu, Ecoservizi şirketinin işlettiği çöp işleme tesisine otuz metre uzaklıkta oturmaktadır. Söz konusu çöp işletmesi 1982 yılında çalışmaya başlamıştır. Lombardy Bölge Meclisi 1989 yılında şirkete toksik atıkların detoksifikasyona tabi tutularak işlenmesi konusunda yetki vermiştir. Bu ruhsat her beş yılda bir yenilenmekte ve her yenilenişinde şirkete daha fazla atık işleme izni verilmektedir. Ecoservizi şirketinin yıllık atık işleme kapasitesi 192.000 metreküpe ve detoksifikasyona tabi tuttuğu yıllık toksik atık miktarı ise 30.000 metreküpten 75.000 metreküpe çıkarılmıştır. Bütün bu gelişmeler üzerine başvurucu, ilgili şirketin ruhsatının iptal edilmesi için yargıya başvurmuş ve fakat bir netice alamamıştır. Bunun üzerine başvurucu çöp işleme tesisinin sebep olduğu süreklilik taşıyan gürültünün ve yaydığı zararlı salınımların, konuta saygı hakkını ihlal ettiği iddiasıyla 22.07.1998 tarihinde AHİM'ye başvurmuştur.

AHİM, öncelikle Ecoservizi şirketine faaliyet ruhsatı verme kararının ve detoksifikasyon yöntemiyle atıkları işleme yetkisi verme kararının bir objektif kriterle dayanmadığını saptamıştır. Böyle bir ruhsatın verilebilmesi için İtalyan mevzuatına göre öncesinde çevresel etki değerlendirmesi (ÇED) yapılması gerekmektedir; fakat somut olayda Çevre Bakanlığı böyle bir değerlendirme yapmamıştır. İtalyan makamları 1996 yılında yani detoksifikasyon yöntemiyle atık işleme yetkisi verdikten yedi yıl sonra ÇED sürecini başlatmışlardır. 2004 yılına kadar üç tane ÇED raporu yayımlanmış ve bazı önlemler alınabilmeye başlamıştır. AHİM bütün bunları göz önüne alarak çok uzun yıllar başvurucunun ve çevre halkının gürültüye ve hava kirliliğine maruz kaldığını ve 2004 yılından sonra alınan önlemlerin bu gerçeği değiştirmeyeceği sonucuna varmıştır.

AHİM, 2004 yılındaki ÇED raporunun ardından İtalyan makamlarının başvurucunun haklarını korumak için harekete geçmiş olduğunu kabul etmekle birlikte, bugüne kadar yaşanan ihlalleri göz önünde bulundurarak 02.11.2006 tarihinde oybirliği ile AHİS'nin 8. maddesinin ihlal edildiğine hükmetmiştir. Kararının gerekçesini ise toplumun endüstriyel atıkların işlenmesi tesisine sahip olması ile başvurucunun özel hayat, aile hayatı ve konuta saygı hakkı arasında adil bir dengenin kurulamamış olması teşkil etmektedir.⁴²

c. "Fadeyeve/Rusya" Davası⁴³

"Fadeyeve/Rusya" davası 60.000 kişinin çalıştığı Rusya'nın en büyük demir çelik fabrikasının çevreyi kirletmesi ve dolayısıyla Sözleşme'nin 8. maddesi ile ilgilidir. Başvurucu Nadezhda Mikhai Fadeyeve, 1982 yılından beri Moskova'nın yaklaşık 300 km kuzey doğusundaki devasa büyüklükteki çelik üretim merkezi olan Cherepovets'de yerel yönetim tarafından kiraya verilen bir evde ailesiyle birlikte yaşamaktadır.

Söz konusu demir çelik fabrikasının aşırı derecede çevreyi kirletme ihtimalinin gün yü-

⁴⁰ Ursula Kilkelly, *Özel Hayata ve Aile Hayatına Saygı Gösterilmesi Hakkı*, Avrupa Konseyi, Almanya 2001, s. 106.

⁴¹ Kararın İngilizce metni için bkz: <http://hudoc.echr-coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-77785> (E.T.: 18.01.2013)

⁴² Dinç, a.g.e., s. 276.

⁴³ Kararın İngilizce metni için bkz.: <http://hudoc.echr-coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-69315> (E.T.: 18.01.2013)

züne çıkması üzerine fabrikanın çevresindeki 5.000 metrelik alan güvenlik bölgesi ilan edilmiştir. Başvurucunun konutu da bu bölge içinde kalmaktadır. Güvenlik bölgesi ve fabrika alanı kuramsal olarak kentsel yerleşimden ayrı olarak kabul edilmekle birlikte gerçekte bu alanda binlerce kişinin yaşadığı Mahkeme kararında belirtilmektedir. Bu sebeple Rusya Bakanlar Kurulu 1974 tarihinde, burada yaşayanların yeniden yerleştirilmesi kararı almıştır. Ancak bu karar bir türlü hayata geçememiştir.

1995 tarihinde başvuru ve bölge sakinleri çevresel güvenliği olan bir bölgeye yerleştirilmeleri için girişimlerde bulunmuş ve idareye karşı dava açmışlardır. 17.04.1996 tarihinde Cherepovets Şehir Mahkemesi, masraflar kamu tarafından karşılanmak üzere davacıların sağlıklı bir yere yerleştirilme haklarının olduğuna hükmetmiştir. Yerel mahkemenin verdiği bu karar yerine getirilmemesi üzerine 1999 tarihinde yeni bir dava açılmış ve fakat dava reddedilmiştir. Bunun üzerine başvuru Sözleşme'nin 8. maddesinin ihlal edildiği iddiasıyla, AHİM'ye başvurmuştur. Mahkeme başvuru 8. madde kapsamında değerlendirilerek aşağıdaki sonuçlara ulaşmıştır.

Mahkemenin kararında ilk olarak göze çarpan husus, kirliliğin ana nedeninin demir çelik fabrikası olduğu konusunda taraflar arasında bir uyuşmazlığın bulunmadığı tespitidir. Bu sebeple mahkemede bu hususun üzerinde durulmamış ve asıl tartışılan husus fabrikanın neden olduğu rahatsızlığın derecesi ile kirliliğin başvuru üzerindeki somut etkileri olmuştur.

Mahkeme, başvuru konusunun bulunduğu alanın havasında bulunan zehirli elementlerin yoğunluğunun "kabul edilmiş maksimum sınırı" aştığını saptamıştır. Bu saptamadan sonra Mahkeme, kabul edilmiş maksimum sınır aşıldığında, sağlık ve refah noktasında potansiyel tehlikenin ortaya çıktığı değerlendirilmesinde bulunmuştur. Buradan hareketle de davalı Hükümet'in, konutların yerleşime uygun olduğu ve bu derecede bir kirliliğin başvuru konusunun özel bir zararına yol açmadığı savunmasını da gerçek dışı bulmuştur.

Mahkeme çelik fabrikasının ülkenin ekonomisine önemli katkılarının olduğunu ve bu kapsamda Sözleşme'nin 8. maddesinin 2. fıkrası anlamında meşru amacın bulunduğu

karar vermiştir. Ancak "demokratik bir toplumda zorunluluk" şartı açısından tam aksi istikamette bir değerlendirme yapmıştır. Mahkeme'ye göre, davalı Hükümet'in nüfusun yoğunlaştığı bir kentin merkezinde çevreyi önemli boyutlarda kirleten bir şirketi denetlemesi hem iç hukuk anlamında hem de Sözleşme'den kaynaklı yükümlülüğü anlamında bir zorunluluktur. Bu konuyla ilgili olarak Mahkeme, Rusya'nın iç hukukundaki düzenlemelerin pratiğe yansımadığını ve işlevsiz kaldığını vurgulamaktadır. Mahkeme'ye göre, Sözleşme'nin 8. maddesi âkit devletlere ücretsiz konut sağlamayı yüklemese de en azından makul çözüm önerilerinde bulunmayı yüklemektedir. Mahkeme, somut olayda ise, davalı Hükümet'in başvurucuya fabrikadan kaynaklanan olumsuz koşullar sebebiyle tehlikeli hâle gelen alandan taşınabilmesi için etkili bir çözüm üretmediği kanaatine varmıştır.

Bütün bu gerekçelerle 31.05.2005 tarihinde Mahkeme, başvuru konusunun özel yaşamına ve konutuna saygı hakkı ile kamu yararı arasında adil bir dengenin sağlanmadığına ve böylece 8. maddenin ihlal edildiğine hükmetmiştir.

SONUÇ

Çalışmamızda konuta saygı hakkı çerçevesinde çevresel faktörlerden korunma hakkı ele alınmış ve AHİM içtihatlarıyla somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Çevrenin gürültüyle ve sanayi atıklarıyla kirletilmesi 3. Kuşak haklardan olan çevre hakkına elbette bir müdahale teşkil eder. AHİS sistemi içerisinde henüz çevre hakkı tanınmış değildir. Buna rağmen mahkeme sağlıklı bir çevrede yaşamayı konuta saygı hakkı kapsamında değerlendirerek aksine bir durumda 8. maddenin ihlal edildiği sonucuna varmaktadır. Böylece çevre hakkı ile konuta saygı hakkının kapsamı örtüşmekte ve AHİS sisteminin korumasına girmektedir.

Elbette bu konuda çok daha fazla AHİM içtihadı bulunmaktadır.⁴⁴ Ancak konuyu anlatabilecek kadar içtihat vermekle yetinilmiştir. Bunun sebebi çalışmayı gereksiz yere uzat-

⁴⁴ Bu konuyla ilgili önemli AHİM içtihatlarının listesi için bkz.: EK-II.

mamaktır. Mahkemenin bu konudaki emsal kararlarını aktarmak uygun düşmüştür.

Şayet bir gün bir ek protokolle AHİS'ye çevre hakkı eklenirse o zaman AHİM böyle uyumsuzluklarda hem 8. maddenin ihlali sonucuna gidebilecek hem de çevre hakkına referans verebilecektir.

Hukuk, insanların insanlarla ve tabiatla olan ilişkilerinin sağlıklı olması için varsa hem insanlar arası ilişkilerin hem de insanla tabiat arası ilişkilerin rol oynadığı bu müstesna alanda büyük sermayedarları ve devletleri hizaya çekebilmelidir. Aksi hâlde girişte yer verdiğimiz Antonio Marongiu'nun şu çarpıcı ifadesi bir kez daha zihinlere düşecek ve hukuk güvenliğinden bahsedilemeyecektir:⁴⁵ "Kamu hukuku dış görüntüsü özenli ve tertemiz bir yapıya benzer. Bu yapının içi ise, hiçbir zaman uyulmamış ilkeler ve uygulanmamış kurallarla dopdoludur."

EKLER

EK-I

Çevre Hukukuyla İlgili Milletlerarası Düzenlemeler

1. Birleşmiş Milletler

- 1972 Stockholm İnsan Çevresi Beyannamesi
- 1971 Ramsar Su Kuşları ve Yaşam Ortamı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanların Korunması Sözleşmesi
- 1972 Paris Dünya Kültür ve Tabiat Mirasının Korunması Sözleşmesi
- 1985 Viyana Ozon Tabakasının Korunması Sözleşmesi
- 1992 Rio Deklarasyonu
- 1992 Rio Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi
- 1992 Rio İklim Değişiklikleri Sözleşmesi
- 1998 Aarhus Çevre Konularında Adalete Başvuru, Karar Alma Sürecine Katılım Sözleşmesi

⁴⁵ Antonio Marongiu'dan aktaran İlhan Özey, *Günışığında Yönetim*, Alfa Y., İstanbul 1986, s. 2.

2. Avrupa Konseyi

- 1979 Bern Avrupa'nın Yaban Hayatı ve Yaşama Ortamlarını Koruma Sözleşmesi
- 1985 Granada Avrupa Mimari Mirasının Korunması Sözleşmesi
- 1992 Strasburg Avrupa Kentsel Şartı
- 1992 Valetta Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi
- 2000 Avrupa Peyzaj Sözleşmesi
- Ceza Hukuku yoluyla Çevrenin Korunması Sözleşmesi
- Toplum İçin Kültürel Mirasın Değeri Hakkında Avrupa Konseyi Çerçeve Sözleşmesi

3. Avrupa Birliği

- Not: Çevre politikaları AB üyeleri için sadece ulusal politika konusu olmaktan çıkıp; AB ortak politikası hâline gelmiş ve birincil hukukunun parçası olmuştur.
- 1992 Maastricht Sözleşmesi; 1997 Amsterdam Sözleşmesi; 2004 Avrupa Anayasası, Topluluk Tüzükleri, Yönergeler, Kararlar.

4. Akdeniz ve Karadeniz

- 1976 Barselona Akdeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi
- 1992 Bükreş Karadeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunma Sözleşmesi

Kaynak: Noyan Özkan, AHİM ve Çevre Hukuku, Çevre Hukuku Sempozyumu, Türkiye Adalet Akademisi Y., Ankara 2006, s. 57-69.

EK-II

Konuta Saygı Hakkı Kapsamında Çevresel Faktörlerden Korunma Hakkı İle İlgili AHİM İçtihatları

- Arrondelle/Birleşik Krallık
- Zimmerman ve Steiner/İsviçre
- Powell ve Rayner/Birleşik Krallık
- Hatton ve Diğerleri/Birleşik Krallık
- Flamenbaum/Fransa

- Akierman ve Diğerleri/Fransa
- Moreno Gomez/İspanya
- Botta/İtalya
- Zander/İsveç
- Öneriyıldız/Türkiye
- Lopez Ostra/İspanya
- Giacomelli/İtalya
- Okyay/Türkiye
- Taşkın/Türkiye
- Öçkan ve Diğerleri/Türkiye
- Lemke/Türkiye
- Tatar/Romanya
- Balmer-Schafroth ve Diğerleri/İsviçre
- IvanAtanasov/Bulgaristan

Kaynakça

- Akıllıoğlu, Tekin; *İnsan Hakları*, İmaj Y., Ankara 1995.
- Bilge, Necip; *Hukuk Başlangıcı (Hukukun Temel Kavramları ve Kuramları)*, Turhan Kitabevi, Ankara 2002.
- Çınar, Ali Rıza; *Konut Dokunulmazlığını İhlal Suçları*, Turhan Kitabevi, Ankara 1999.
- Dinç, Güney; *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine Göre Çevre ve İnsan*, Türkiye Barolar Birliği Y., Ankara 2008.
- Doğru, Osman; *İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi İçtihatları*, C. 2, Legal Y., İstanbul 2004.
- Erten, Seda; *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8. Maddesi Bağlamında Özel Hayatın Gizliliği ve Korunması*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Anabilim Dalı, İstanbul 2009.
- Gemalmaz, Mehmet Semih; *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*, Legal Y., İstanbul 2007
- Gözübüyük, A. Şeref- Gölcüklü, Feyyaz; *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*, Turhan Kitabevi, Ankara 2009.
- Kaboğlu, İbrahim Özden; *Çevre Hakkı, İnsan Hakları*, Yapı Kredi Y., İstanbul 2000.
- ; *Dayanışma Hakları*, TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, Ankara 1996.

- ; *Özgürlükler Hukuku*, İmge Kitabevi, Ankara 2002.
- Kalabalık, Halil; *İnsan Hakları Hukuku*, Seçkin Y., Ankara 2009.
- Katoğlu, Tuğrul; *Çevre ve Ceza Hukuku, Yeni Türk Ceza Kanunu ve Çevreye Karşı Suçlar*, Çevre Hukuku Sempozyumu, Türkiye Adalet Akademisi Y., Ankara 2006.
- Oğuzman, Kemal-Barlas, Nami; *Medeni Hukuk*, Ankan Y., İstanbul 2006.
- Özay, İlhan; *Günüşiğinde Yönetim*, Alfa Y., İstanbul 1986.
- Özkan, Noyan; *AİHM ve Çevre Hukuku*, Çevre Hukuku Sempozyumu, Türkiye Adalet Akademisi Y., Ankara 2006.
- Sencer, Muzaffer; *Belgelerle İnsan Hakları*, Beta Y., İstanbul 1988.
- Sungurbey, İsmet; *Hak Nedir?*, (Der.: Hayrettin Ökçesiz), *Çağdaş Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramı İncelemeleri*, Alkim Y., İstanbul 1997.
- Ünal, Şeref; *Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku*, Yetkin Y., Ankara 1997.
- Üzeltürk, Sultan; *Özel Hayatın Gizliliği Hakkı: 1982 Anayasası ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesine Göre*, Beta Y., İstanbul 2004.
- Günaydın, Şerife; *İnsan Hakları Kapsamında Özel Hayatın Gizliliği ve Korunması Hakkı*, Yüksek Lisans Tezi, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Adana 2007.
- Kombe, Jean-François Akandji; *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamına Pozitif Yükümlülükler*, (Çev.: Özgür Heval Çınar-Abdulcelil Kaya), Avrupa Konseyi, Belçika 2008.
- Kilkelly, Ursula; *Özel Hayata ve Aile Hayatına Saygı Gösterilmesi Hakkı*, Avrupa Konseyi, Almanya 2001.
- Tunç, Hasan-Göven, Yusuf; "Çevre Hakkı ve 1982 Anayasası", *Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, C: I, S: 1, 1997.
- Gürseler, İ. Güneş; "İnsan Hakları, Çevre, Anayasa", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S. 75, 2008.

Elektronik Kaynakça

- <http://ihami.anadolu.edu.tr>
- <http://tdkterim.gov.tr>
- <http://www.anayasa.gov.tr>
- <http://hudoc.echr.coe.int>